

**ЩО ПОТРІБНО
ЗНАТИ ВИБОРЦЮ
НА ВИБОРАХ ДО
ВЕРХОВНОЇ РАДИ?**

Що потрібно знати виборцю на виборах до Верховної Ради?

National Endowment for Democracy
Supporting freedom around the world

Київ – 2012

Що потрібно знати виборцю на виборах до Верховної Ради?:
навчально-методичний посібник / [канд. пол. наук Р.В. Балабан, О. О. Будник, С. В. Гаращенко, М. Д. Городок, А. В. Карташов, С. В. Герасимчук, канд. наук. з держ. управл. В.В. Таран, В.А. Тарнай.]; за ред. А. В. Карташова, В.В. Тарана – Київ: ЦПІГІ, 2012. – 52 с.

Коректор: А.П. Недашківський

Центр політичних студій та аналітики спільно з Центром підтримки громадських ініціатив у рамках інформаційно-просвітницької кампанії «Я хочу...», спрямованої на руйнування передвиборчих інформаційних маніпуляцій в українському суспільстві, пропонує Вашій увазі посібник «Що потрібно знати виборцю на виборах до Верховної Ради?». Актуальність книги полягає у роз'ясненні важливих проблем, перед якими опиняються громадяни у передвиборчий та виборчий період. У ній виборці знайдуть відповіді на важливі для себе запитання: навіщо іти на вибори, як зробити правильний вибір, як захистити свій голос, звідки черпати правдиву інформацію про кандидатів та багато інших.

Посібник видано Центром політичних студій та аналітики в рамках проекту «Інформаційно-просвітницька кампанія з руйнування інформаційних маніпуляцій «Я хочу...» за підтримки National Endowment for Democracy (NED).

Погляди авторів не обов'язково збігаються з National Endowment for Democracy (NED).

Information and educational campaign on breaking political manipulation of information «I want...» Supported by the National Endowment for Democracy (NED).

The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the National Endowment for Democracy (NED).»

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання на Центр підтримки громадських ініціатив обов'язкове.

© Центр політичних студій та аналітики, 2012

© Автори видання, 2012

Зміст

Передмова.....	4
Для чого потрібні вибори?.....	6
Політична культура і вибори.....	8
Маніпуляція – вирішальний чинник українських виборів.....	10
Маніпулювання думкою людей у демократичному суспільстві.....	12
Маніпуляція думкою людей в тоталітарних та псевдodemократичних країнах.....	14
Політичні міфи в українській політиці.....	16
Міфотворчість під час виборів.....	18
Як працює політична реклама?.....	20
Методи фальсифікації виборів.....	22
Адміністративний ресурс і вибори.....	24
ЗМІ та вибори.....	26
Засоби уникнення інформаційної блокади.....	28
Якою має бути політична партія?.....	30
Мета роботи Верховної Ради.....	32
Народний депутат України: основні функції, повноваження.....	34
Особливості законодавства про парламентські вибори 2012 року.....	36
Як перевірити себе у списках виборців?.....	38
Як зробити правильний вибір?.....	40
Що робити в день голосування?.....	42
Як захистити свій голос?.....	44
Громадський контроль за виборами.....	46
Вплив громадян на процес прийняття політичних рішень.....	48
Список використаних джерел.....	50

Передмова

Україна стоїть напередодні важливої події: 28 жовтня 2012 року відбудуться вибори до Верховної Ради. Вітчизняні політики вже розпочали свою виборчу кампанію, використовуючи засоби маніпуляції свідомістю виборців. Кандидати дають гарні обіцянки та говорять про підвищення соціальних стандартів, а виборці часто втрапляють в тенета, які майстерно розставляють політики, та стають жертвами політичних маніпуляцій. В основі усіх засобів політичних маніпуляцій – створення та вкорінення в масову свідомість соціальних міфів, тобто ідей, у яких зацікавлені маніпулятори та які більшість громадян сприймають на віру, без серйозного обдумування. Якщо тенденція бездумного вибору влади і надалі зберігатиметься у суспільстві, то воно приречене на деградацію та відмирання. Розуміння того, що виборець не лише має усвідомлено підходити до вибору влади, а й постійно її контролювати, дозволить змінити ситуацію в країні на краще.

Щоби не дати себе обманути в черговий раз, необхідно прискіпливо поставитися до кандидатів, старанно проаналізувати усі дискусійні моменти, які стосуються їхніх біографій та діяльності, не дати політикам себе спіймати на гачок пустими словами, марними обіцянками, дешевими подарунками-заохоченнями, інакше кажучи, необхідно розпізнати і встояти перед різними спокусами маніпуляційного характеру, до яких вдаються кандидати у ході виборчої кампанії.

У посібнику увага акцентується на тому, як усвідомлено зробити правильний політичний вибір, в основі якого – закон та власна воля, як насправді функціонує демократичне суспільство та як його побудувати. З метою протистояння інформації та думкам, які нав'язують кандидати, автори зосереджуються на розгляді методів маніпулювання людьми та способи розпізнавання цих маніпуляцій. Виборці, які вміють розгледіти маніпуляцію, зможуть їй протистояти та не дозволять іншим зробити вибір за себе. Розуміння сутності феномену політичних міфів та викриття тих кандидатів та партій, які у ході виборчих перегонів вдаються до брудних засобів задля досягнення та втримання влади, дозволить громадянам не помилитися у своєму виборі.

Ми сподіваємося, що даний посібник стане Вам у нагоді і допоможе захистити власні виборчі інтереси.

Для чого потрібні вибори?

Термін «демократія» походить з давньогрецької мови і буквально означає «влада народу». Походження терміну насправді зіграло з нами злий жарт, тому що дає багатьом людям привід піддавати сумніву існування демократії взагалі. Дійсно, ми можемо вважати давньогрецьку демократію «владою народу». А ось в сучасному світі важко назвати країну, де влада в прямому розумінні цього слова належала б народу. Чи означає це, що демократії не існує, що це міф? Спробуємо розібратись. Найчастіше в підручниках ми можемо прочитати такі ознаки демократичного режиму:

- виборність органів влади;
- поділ державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову;
- підпорядкування меншості більшості;
- захист прав меншості;
- наявність політичних прав і свобод;
- наявність незалежного та справедливого правосуддя;
- залучення громадян до прийняття політичних рішень.

Безперечно, кожна з цих ознак є важливою. Ми бачимо, що більшість із них характеризує і нашу країну. В Україні регулярно відбуваються вибори. Ми, як і будь-яка нормальна країна, маємо поділ влади на три гілки. У нас існують і деякі форми залучення громадян до прийняття рішень, а рівень прав та свобод, безперечно, є вищим, ніж, скажімо, в сталінські часи. Багато хто зауважить, що правосуддя в нас не дуже незалежне і не дуже справедливе. Водночас ми чули багато історій про те, що і на демократичному Заході також трапляються негаразди з правоохоронними органами. Проте спостереження за життям тих країн, які прийнято називати «країнами розвиненої демократії», вочевидь доводить: різниця між нашим устроєм та їхнім є, і вона досить відчутна! То чи можемо ми виділити в політичному житті країн такі ознаки, які проводили б вододіл між демократією і псевдodemократією? Чи, можливо, потрібно говорити лише про ступінь розвитку демократії? Мовляв, такі країни як Україна, Росія,

Білорусь теж є демократичними, але в них демократія трохи менш розвинена?

Звичайно ж, такий вододіл існує, і він дозволяє достатньо чітко показати, що багато з тих режимів, які називають себе демократичними, насправді такими не є. Його можна сформулювати так: наявність або відсутність публічної політичної конкуренції. Навряд чи в демократичному суспільстві можновладці менше прагнуть якомога довше зберегти владу. Але там це можливо лише в один спосіб – перемогти на виборах. Ми бачимо, як Буш чи Міттеран програють і передають владу наступнику. У той же час не можемо собі навіть уявити, щоб Сталін, Кім Ір Сен або Каддафі втратили свою владу в результаті поразки в змагальному політичному процесі. Забезпечення принципу змагальності, звичайно, не гарантує автоматичного і швидкого процвітання країни. Але відсутність публічної політичної конкуренції точно призводить до стагнації, падіння рівня свобод людей і якості їхнього життя. І тут ми маємо чітку аналогію з економікою. За умов відсутності конкуренції в автомобілебудуванні народжується «Москвич», конкуренція ж породжує «Мерседес».

Отже, вибори є найважливішим інститутом демократії, оскільки саме вони забезпечують публічну політичну конкуренцію і, врешті-решт, ротацію еліт. А ротація еліт, своєю чергою, забезпечує розвиток суспільства. Натомість, усі види недемократичних та псевдodemократичних режимів відмовляються від виборів або перетворюють їх на фарс.

Політична культура і вибори

Визначальною якісною ознакою розвитку суспільства є рівень його політичної культури. Саме політична культура народу значною мірою обумовлює характер народовладдя, результативність виборів та персональний склад органів державної влади.

Політична культура – сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. Політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян. Для різних суспільств характерні різні моделі політичної культури.

Можна виділити наступні моделі політичної культури: демократичну, авторитарну і тоталітарну. Для **демократичної моделі** характерні ідеї індивідуальної свободи, самоцінності кожного індивіда та невідчужуваності його основних прав, громадянського суспільства як системи зацікавлених груп, домінуючих над державою та його інститутами, які передають державі стільки повноважень, скільки вважають за потрібне.

Тоталітарно-авторитарна модель політичної культури ґрунтується на пріоритеті колективного над індивідуальним, повному підкоренні державі. Важливою особливістю тоталітарної політичної культури є різні культи – вождя, боротьби, щасливого майбутнього. В тоталітарній політичній культурі закріплюється принцип беззаперечного підкорення людини так званим «вищим інтересам». Людина розглядається як гвинт величезного механізму, як робоча сила, трудовий ресурс, «людський чинник».

Високий рівень політичної культури, як правило, може бути лише у тих, хто цікавиться політикою, безпосередньо бере участь у політичному та громадському житті. Влада в тоталітарному та псевдodemократичному суспільстві зацікавлена в тому, щоб кількість таких людей була мінімальною. Адже, як ми вже зауважували, у влади завжди є спокуса зманіпулювати думкою простих людей.

Політична культура – продукт природно-історичного розвитку. Найбільш важливим фактором, що наклав відбиток на політичну культуру українців, було кількасотрічне перебування у складі Російської імперії та 70-річне панування комуністичної ідеології у більшій частині нашої держави. У той же час в Україні є чотири області, що жодного дня не

перебували у складі царської Росії, а до складу СРСР увійшли тільки після Другої світової війни.

Відсутність відповідного рівня політичної культури суспільства може призвести до неможливості завершити демократичні реформи. Адже, як стверджує Р. Даль, «консолідація демократії вимагає усталеної демократичної культури, що здатна допомогти країні здолати кризи, забезпечує адекватну емоційну і раціональну підтримку чіткому виконанню демократичних процедур. Якщо ж політичні інститути не

спираються на демократичну політичну культуру, то кризова ситуація може спрямувати державу на шлях до авторитаризму».

Для освіченого громадянина два показники виборчої культури є визначальними: відповідальність виборця (розуміння значимості виборів, інтерес до них і бажання розібратися в ситуації) та його компетентність (уміння оцінити ситуацію, співвіднести свої інтереси з пропозиціями і перевагами кандидатів і партій).

***Цікаво знати!** В Декларації незалежності США, документі, який проголосив про створення американської держави, є твердження, що існують умови, за яких люди мають право змінити їхній уряд. Так формувалась американська політична культура: «Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними правами, яких не можна відібрати, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя; що уряди встановлюються між людьми для того, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить зі згоди тих, ким вони управляють; що в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її та встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя».*

Маніпуляції – вирішальний чинник українських виборів

Вибори в Україні і досі лишаються змаганням не політичних ідеологій та виборчих програм, а винятково змаганням маніпулятивних виборчих технологій, мета яких – вплив на свідомість виборців.

Протистояти цим маніпуляціям досить важко, однак якщо навчитись розпізнавати ці маніпуляції, то досить просто можна відрізнити маніпулятивні виборчі технології від наявної дійсності та реальних

справ. Оскільки пасивного виборця переконати в будь чому досить легко (на відміну від активного та обізнаного громадянина), то політичні маніпуляції зорієнтовані саме на управління їхньою свідомістю.

Політична маніпуляція – це система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї, цінності. Під маніпулюванням в більшості випадків слід розуміти психічний вплив, який здійснюється таємно, а отже, і на шкоду тим особам, на яких воно спрямоване. Маніпуляція – це приховане управління свідомістю, факт якого не повинен бути помічений об'єктом маніпуляції. Метою політичного маніпулювання є отримання, реалізація та збереження влади.

Маніпулювання має своїм завданням змінити думки, цілі людини в потрібному для певної політичної сили напрямку. Г. Шиллер зауважує, що для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли той, ким маніпулюють, вірить у те, що все, що відбувається, природно і неминуче. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, в якій її присутність не буде відчуватися.

Виборець може стикнутися із низкою політичних маніпулювань:

- 1) обіцянками різних нереальних для виконання соціальних вигод, переваг, виголошуванням безвідповідальних заяв, які в майбутньому не планується виконувати;
- 2) спотворенням фактів, перекручуванням дійсності (особливо в ЗМІ, створених спеціально під певного кандидата) з метою переслідування інтересів тієї чи іншої політичної сили;
- 3) маніпулюванням рейтингами соціологічних опитувань (часто рейтинги кандидатів шляхом замовлених соціологічних опитувань цілеспрямовано «роздуваються» з метою створення образу, привабливого для виборця, аби переконати у популярності політичної сили);
- 4) пошуком та викриттям винних, ворогів, боротьба з якими нібито поліпшить існуюче становище;
- 5) створенням політичних міфів;
- 6) використанням адміністративного ресурсу.

Отже, завдання маніпуляторів зводяться до формування у виборця певної думки та спонукання його до голосування за конкретну політичну партію чи кандидата. Стратегія отримання влади передбачає привернення та утримання уваги, а також формування позитивного іміджу політичної сили. Відповідно до В. Амеліна, політичні маніпуляції передбачають наступні дії:

- проникнення у свідомість виборця думки, вигідної для якоїсь політичної сили, під виглядом об'єктивної інформації;
- вплив на больові точки суспільної свідомості, що провокують тривогу, страх, ненависть тощо.
- реалізація декларованих та прихованих задумів, до здійснення яких схвально поставиться громадськість, і це дозволить маніпуляторів підкреслити спільність своїх інтересів з інтересами громади.

Підаючись маніпуляціям, ми перестаємо бути особистостями (адже маніпулятивна виборча реклама контролює наш громадянський вибір), ми втрачаємо свободу вибору та останню надію на краще та достойне життя. Фактично ми стаємо іграшкою в руках нечесних політиків, для яких виборець – матеріальна річ та спосіб досягнення власної цілі – отримання влади. Внаслідок перемоги на виборах таких політиків, ми стаємо заручниками, рабами системи, яка задовольняє лише свої потреби та інтереси.

Маніпулювання думкою людей у демократичному суспільстві

Зараз в Інтернеті можна знайти багато матеріалів щодо різновидів маніпуляцій, зокрема й політичних. Наразі детально описані різноманітні методи психологічного впливу на психіку людей: від апелювання до базових інстинктів до модних технік нейролінгвістичного програмування. Однак важливо розуміти те, що в суспільствах різного типу мета маніпулювання теж різна.

У демократичних конкурентних суспільствах маніпуляції мають на меті схилити людину до того чи іншого вибору. Так, Ноам Хомський, американський лінгвіст, філософ, громадський діяч, виділяє такі способи маніпулювання думкою людей за допомогою засобів масової інформації:

- відволікання уваги;
- створення проблеми з подальшим зверненням із пропозицією пошуку способів їх вирішення;
- спосіб поступових змін (щоб домогтися прийняття непопулярних змін, потрібно впроваджувати їх поступово, день за днем, рік за роком. Негативні зміни, що відбуваються одночасно, можуть призвести до революції);
- відтермінування виконання (інший спосіб продати непопулярне

рішення полягає в тому, щоб представити його в якості «болючого і необхідного» і домогтися в даний момент згоди громадян на його здійснення в майбутньому. Набагато простіше погодитися на будь-які жертви в майбутньому, ніж в сьогоденні).

- тримати людей в невігластві, культивуючи посередність.

Зазвичай в демократичних країнах є усталені політичні традиції і розвинена політична культура. Так, наприклад, в багатьох сім'ях США вже традиційно люди голосують за демократів чи за республіканців протягом життя багатьох поколінь. До того ж, в розвинених демократіях неможливі ситуації, за яких, скажімо мером, губернатором або сенатором може стати людина, яка приїхала в цю місцевість за кілька місяців до виборів, провела блискавичну виборчу кампанію і здобула таким чином владу. Там усе життя політика проходить на очах у людей, і мало не кожен виборець або особисто стикався в реальному житті з політиком, за якого голосує, або принаймні таке було з його друзями, рідними.

Тому в конкурентному суспільстві відбуваються змагання між кількома кандидатами (партіями), що приблизно однакові за вагою, впливовістю, популярністю. Різниця між ними може складати кілька відсотків (це ті, хто не визначився), і ось тут є поле для діяльності фахівців з впливу на думку людей. Варто зауважити, що кожна політична сила має однакові можливості для залучення такого роду фахівців. Така боротьба за кілька відсотків голосів виборців є вкрай непростою, результати важко піддаються прогнозуванню, а політична сила (політик), що на час кампанії перебуває при владі, не має жодних гарантій для збереження влади. Політична боротьба може бути запеклою, часом брудною, із застосуванням різноманітних технологій впливу на людей, але незмінним залишається принцип конкурентності політичного життя, що забезпечує постійну ротацію еліт. І саме народ є тим арбітром, що вирішує долю політика на найближчі кілька років.

Цікаво знати! Найвідомішим фільмом, присвячений політичним маніпуляціям, є *«Шахрайство або хвіст виляє собакою»* – сатирична кінокомедія Баррі Левінсона за мотивами книги Ларрі Бейнхарта *«Американський герой»*.

Коротко про фільм

Щоб відвернути увагу громадськості від сексуального скандалу, пов'язаного з Президентом США, терміново викликають фахівця з позаштатних ситуацій. Він вирішує інсценізувати невелику війну і залучає до цього відомого голлівудського продюсера. Удвох вони організовують шоу світового масштабу! Це дозволило відвернути увагу громадськості від програшної для Президента події, і він переміг на виборах. Вираз *«виляти собакою»* (англ. *«to wag the dog»*) – популярна в США ідіома. Вона означає навмисно відволікати увагу від більш важливого питання на менш значуще.

Маніпуляція думкою людей в тоталітарних та в псевдodemократичних країнах

Зовсім по-іншому працює **система маніпулювання думкою людей в тоталітарному суспільстві**. Тут метою маніпуляції свідомістю людей є прищеплення їм думки про те, що існуюча монополія на владу вузької групи осіб (однієї партії, сім'ї, клану, хунти) є ідеальним варіантом для даної країни. Цій меті підпорядковані усі засоби: ЗМІ, література, кінематограф, дошкільна та шкільна освіта, громадські організації. Та, власне, всі ці засоби впливу на думку людей знаходяться в монопольному управлінні саме тієї однієї групи людей, що мають владу і хочуть її зберегти. Сама суть тоталітарної влади виключає будь-який прояв публічної політичної конкуренції. Громадяни вилучені з процесу набуття влади. Тому ротація еліт відбувається або за умови смерті того чи іншого представника влади, або шляхом

«палацових переворотів». У деяких країнах тоталітарного стибу навіть проводяться вибори (як то було, наприклад, в Радянському Союзі; щоправда там в бюлетені було одне прізвище, ось його і треба було обирати).

Цікаво знати: У 2009 році відбулись парламентські вибори в КНДР. Як і минулі вибори, вони пройшли на безальтернативній основі: з одним кандидатом на кожен виборчий округ, всі кандидати були висунуті від Єдиного демократичного вітчизняного фронту. Генеральний секретар Трудової партії Кореї Кім Чен Ір балотувався по 333 округу. За нього було віддано 100% голосів, явка становила теж 100%. Згідно з офіційними даними, на виборах проголосувало 99,98%

zareєстрованих виборців, що більше, ніж на виборах минулих років: в 1998 до виборчих урн підійшли 99,85% громадян КНДР, у 2003 – 99,90%.

В посттоталітарних псевдodemократичних країнах (таких, як більшість пострадянських країн) маніпулювання думкою людей має інший характер. В таких країнах, як і в тоталітарних, теж вся влада належить вузькому колу людей. І вони теж створюють систему, за якої ротація влади неможлива. Але на відміну від тоталітарних країн, ця мета досягається іншим шляхом. Розглянемо методи маніпуляції свідомістю людей в країнах, де система самозбереження влади вже склалась (типovим зразком є Росія).

Недопущення найбільш небезпечних противників до участі в політичному процесі. В Росії донедавна існувало всього сім зареєстрованих партій. Зареєструвати нову без дозволу влади неможливо. Нещодавно Путін вирішив продемонструвати демократичність і кількість партій в Росії відразу збільшилась вдвічі. Але опозиційні партії, на кшталт «Парнасу», як і раніше, не реєструють. Тому такі політики, як Навальний або Немцов, брати участь у виборах не можуть. Крім того, ЗМІ працюють на дискредитацію таких «неузгоджених» опозиціонерів, на створення думки про те, що вони насправді і не опозиціонери.

Контроль інформаційного простору. Всі потужні ЗМІ знаходяться під контролем діючої влади і працюють на створення її позитивного образу.

Застосування правоохоронних органів як засобу політичної боротьби. У псевдodemократичних країнах влада широко використовує такі органи, як податкова, міліція, прокуратура, суд, як засоби виключення опонентів з політичного процесу, припинення джерел фінансування ними політичної реклами, дискредитації опонентів в очах виборців.

Різноманітні методи фальсифікації виборів. Оскільки влада змушена імітувати виборчий процес, у виборчому бюлетені, окрім представників діючої влади, постійно присутні й інші кандидати. І незважаючи на тотальний контроль інформаційного простору, часом ці «опозиційні» кандидати здобувають занадто велику підтримку виборців. Тоді влада вдається до фальсифікацій. Маючи тотальний контроль над виборчими комісіями, правоохоронними органами, судами, вона може зробити це практично безперешкодно.

Отже, головне завдання, яке ставить влада в псевдodemократичному суспільстві, – створити таку систему, щоб ротації влади не відбулось і водночас у більшості людей склалось враження, що результат виборів залежав саме від них.

Політичні міфи в українській політиці

Наразі в Україні наявні класичні ознаки політичного маніпулювання свідомістю виборців, особливо напередодні виборів. Політики, головним чином, зайняті створенням і прищепленням масовій свідомості соціальних міфів, тобто ідей, які забезпечують збереження інтересів маніпуляторів. Е. Касіррер зауважує, що якщо сучасна людина більше не вірить в натуральну магію, то вона, без сумніву, сповідує певний сорт «магії соціальної». Існує багато різновидів міфів: міфи про вищість та обраність окремих націй, держав, режимів, форм правління тощо.

Основою політичної міфології в Україні є наслідки радянської пропаганди. Нові політичні міфи української політики створюються за точним планом та у відповідності з особистою і соціальною психологією людей і цілями маніпуляторів. Головне завдання маніпуляторів – створити образ змагання добра зі злом, де поняття добра і зла мають сприйматися винятково на віру. Ще й досі живі радянські міфи: від легенди про "суворого, але справедливого вожда" до не менш надуманої легенди про людей, які раніше були "простішими, добрішими та не такими меркантильними", міф про "дружбу народів" та миролюбність СРСР (який один мав танків більше, ніж решта країн світу разом) тощо. Радянська міфологія була настільки потужною, що з дитинства у радянських людей формувався образ СРСР як уособлення омріяної людством ідеї розумного та людяного ладу. Радянські міфи підтримувались сильною пропагандою, яку транслювало телебачення за допомогою радянських фільмів (а тепер вже й російських), особливо на історичну тематику.

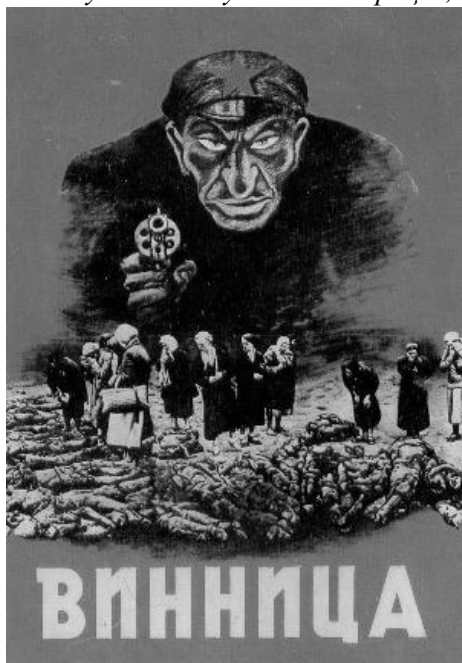
Асортимент політичних міфів, сформованих у добу незалежності, також вражає своєю різноманітністю. Досить поширеними є міфи про повну продажність влади та відсутність у політиків іншої мотивації до влади, крім меркантильної ("думають тільки про себе, а для людей нічого не роблять", "рвуться в політику, лише щоб нажитися"), про кримінальне походження будь-якого статку ("чесні люди на іномарках не їздять"), про те, що «прості люди нічого не вирішують», запевнення політичних сил на кшталт: «якщо ми прийдемо до влади, то відразу все зміниться на краще», стабільність може забезпечити лише діюча влада» тощо.

Цьому сприяють кілька маніпуляційних повідомлень: «політика – брудна справа»; «для взяття влади потрібні великі гроші»; «мій голос нічого не вартий»; «усі депутати погані, а тому немає сенсу ходити на вибори»; твердження про державний переворот, як про руйнівну силу, яка несе

потрясіння для громадян; твердження про неможливість запобігання фальсифікації виборів: «не важливо хто голосує, а важливо хто рахує» тощо.

Міфотворчість є безперервним процесом. Вона заважає людині скласти цілісну картину подій, які відбуваються насправді. На жаль, домінування міфологічного сприйняття дійсності виключає можливість побудови реальної демократії, оскільки вона потребує залучення до суспільного життя свідомого та повністю поінформованого громадянина. Згубні маніпулятивні інформаційні повідомлення заважають стати відповідальним виборцем, який не тільки обирає, а й виконує головну функцію – функцію контролю влади.

Цікаво знати! Міфотворчість, як і будь-який суспільний процес, переживає періоди спадів і піднесень. Піки політичної міфотворчості співпадають з виборчими кампаніями. Існують різні методи просування політичних міфів. Серед найпопулярніших – залякування виборців, шокуючі повідомлення, роздмухування існуючих протиріч. **Залякування виборців** – вплив на рефлекси, засновані на усвідомлених та підсвідомих страхах (листівки «За Кучми – в опозиції, за Симоненка – в труні», «Комуністи за «роботою»» (фотографії офіцерів НКВС (1938-1939), які розстрілювали ув'язнених; серія ТБ-роликів з чергами за хлібом в сіро-червоних тонах). **Шокуючі повідомлення, пряма брехня і наклеп** (наприклад, «касетний скандал» в Україні (висунуті майором Мельниченком звинувачення Кучми у вбивстві Гонгадзе). **Роздмухування існуючих протиріч.** Зараз досить активно обговорюється мовне питання. На жаль, більшість українських політиків відстоюють ту чи іншу позицію в обговоренні цього питання, турбуючись не про інтереси людей, а про власний рейтинг. Використовуючи реально існуючу проблему, що залишилась нам у спадок від СРСР, вони продовжують розпалювати антагонізм між мешканцями Сходу та Заходу.

Фашиський плакат часів другої світової війни

Міфотворчість під час виборів

Як ми зауважували, саме під час виборів прослідковується найактивніше використання політичних міфів та інтенсивне "просування" їх у свідомість громадян. Основним джерелом політичної міфології у цю пору є передвиборчі штаби. Робота міфотворчих команд негативно впливає не тільки на стан громадської думки та свідомості окремого індивіда, а й на суспільну мораль в цілому. Після виборів політики миряться й знаходять спільну мову, а в суспільстві продовжують жити породжені ними міфи, що знижують і без того невисокий рівень раціонального у світогляді громадян. Як же працюють сучасні «фабрики казок»?

Просування політичного товару схоже на просування на ринок будь-якого товару, але цей процес все ж має певні особливості. По-перше, тут боротьба набагато запекліша. Зазвичай мова йде не просто про зайняття ніші на ринку, а про перемогу: в одних випадках необхідна абсолютна перемога (у мажоритарних округах), в інших випадках – подолання партією виборчого бар'єру. Окрім того, в таких країнах, як наша, через відсутність політичних традицій та вкрай низьку політичну культуру, ситуація погіршується.

У демократичному суспільстві задача політтехнолога полягає в трохи кращому представленні того чи іншого політика, створенні більш цікавого та переконливого образу. В псевдodemократичних суспільствах робота політтехнолога найчастіше – це створення ідеального образу, який мало відповідає дійсному. Вона проходить у кілька етапів.

Уявімо собі, що команда політтехнологів приїхала на виборчий округ «Х» для того, щоб допомогти здобути перемогу певному кандидату. На першому етапі своєї роботи вони проводять різноманітні дослідження, з'ясовують симпатії та очікування виборців. На наступному етапі починають конструювати кампанію, яка має привести кандидата до жаданої перемоги. Кандидат буде або прихильником влади, або опозиціонером (це залежить від регіону, в якому він балотуватиметься). Залежно від результатів

досліджень, кандидат буде або відстоювати європейський вибір, або мир із Росією. Він обов'язково буде говорити про справжні проблеми (не збираючись їх вирішувати). Можливо, кандидат зробить ставку на бабусь та буде роздавати їм гречку та ліки. Можливо, він пообіцяє відродити підприємство, на якому колись працювала більшість людей регіону. Він може поставити десяток дитячих майданчиків або відремонтувати дахи. Але всі ці добра справи та обіцянки найчастіше мають на меті лише одне – здобуття перемоги, а тому після виборів ми завжди спостерігаємо згортання кампаній благочестивого служіння людям.

У ході підготовки до виборів професійні рейтери пишуть тексти для виступів кандидатів, тренери вчать виступати емоційно та переконливо, візажисти подбають про їхній зовнішній вигляд, професійні рекламисти та дизайнери будуть розробляти макети білбордів та листівок тощо. При створенні образу кандидата будуть використані стандартні міфологеми, які стосуються НАТО, соціалізму, реформ, відображено його ставлення до теми мови. У процесі розгортання виборчої кампанії буде використовуватись образ тих чи інших ворогів, що заважають нам жити (із урахуванням ставлення людей, які проживають в регіоні, до тих чи інших особистостей). Головна мета цього – уникнути реальної відповідальності, зосередити увагу людей на створеному віртуальному світові. Існування безперервної політичної конкуренції в демократичних суспільствах такий стан речей унеможливорює. За умов демократії політик може збрехати виборцям всього один раз, адже потім на його місце прийде інший, який виправдає сподівання виборців.

На жаль, у нас поки що не так. Часто сумнозвісна «гречка» є єдиною реальною річчю з усього того, що пропонує політик виборцям. Може, тому вона в нас так часто і перемагає. За роки незалежності українці чули так багато обіцянок і так рідко бачили їх виконання, що значною мірою девальвувалася сама ідея виборів як інституту демократії. Можна очікувати, що і на чергових виборах основна ставка буде зроблена на гарні обіцянки та на кількість розданих агітматеріалів і подарунків. Імітація змагання буде повна. І лише прискіпливе око побачить відмінності від здорової політичної конкуренції

В Україні запорукою перемоги на виборах є багато грошей та підтримка влади. Для зміни ситуації громадяни повинні **підвищувати рівень політичної культури та перестати голосувати за обіцянки**. А оскільки у нас цього ще немає, то кандидат може сміливо їздити від одного округу до іншого, де його ніхто не знає, і починати по новому колу ошаслилювати обіцянками вже нових виборців.

Як працює політична реклама?

Під час виборчої кампанії телебачення, радіо, газети ніби «окуповані» політичними партіями та кандидатами в депутати. Постійно з екранів до нас звертаються політики, які обіцяють покращення життя, підвищення пенсій та зарплат. Реклама показує кожного з них найкращим, найчеснішим та зображує у вигляді «спасителя» для нашої держави. Однак, варто пам'ятати, що завдання реклами робити політиків та політичні партії привабливими для виборців аби за них проголосували. В рекламі використовують різні механізми та «гачки» для необізнаних виборців. Розглянемо основні види політичної реклами:

Доказова реклама. Завдяки доказовій рекламі можна донести переваги своєї програми, довести виборцю, що будучи у владі кандидат чи політична партія будуть більш ефективними ніж інші партії чи кандидати.

Для більшості українських партій та кандидатів доказова реклама є найслабшим місцем у виборчій кампанії адже вимагає від претендентів на владу чіткості у позиції, наявності ідеології у партій та чіткого плану дій у кандидатів. Відсутність ідеології та плану дій у партій та кандидатів призводить до того, що партії та кандидати постійно змінюють свою позицію, фактично пристосовуються до ситуації, а не намагаються її змінити, тим самим заплутують виборців, що в свою чергу дозволяє маніпулювати думкою виборців.

Використання авторитетних осіб є ключовим методом доказової реклами. Особливо коли у партії немає ідеології та чіткого плану дій, наголос робиться на «лідерах». В якості таких «лідерів» можуть виступати відомі політичні лідери, артисти, спортсмени та інші відомі в суспільстві люди. Через довіру, симпатію до цих авторитетних людей, виборці часто роблять висновок.

Популярні обіцянки та гасла можуть бути конкретними (кожній молодій сім'ї по квартирі тощо) та загальними (покращення життя вже сьогодні, розвиток підприємництва тощо). В той же час ці обіцянки та гасла лишаються досить абстрактними і без пояснення шляхів досягнення обіцяного. Будь які стверджувальні гасла, які подаються у вигляді факту. При цьому розуміється, що ці заяви є очевидними та не потребують доказів. Наприклад: «Страной управляєш ты!».

Іміджева реклама. З метою закріплення в пам'яті виборців доказів, що кандидат чи партія найкращі, паралельно використовується іміджева реклама. В її основі – позитивні стереотипні поняття, котрі політична сила використовується для посилення своїх обіцянок.

Використання невизначених висловів, які викликають позитивні емоції. Виборцям доведеться домислювати, що означають вислови з невизначеним змістом. Наприклад: «Справедливість є, за неї варто боротись». В подібних висловах немає заклику чи обіцянок, але використовуються слова на зразок «батьківщина», «мир», «чесність», «справедливість», які в цілому сприймаються позитивно.

Експлуатація образів, які викликають негативні емоції. В рекламі використовуються слова «криза», «бідність», «безробіття», «хаос» тощо. Досить часто негативно замальовується час перебування при владі конкурентів і якщо не обрати іншу силу, то ситуація буде критичною. Виборця переконують, що це єдиний спосіб запобігти жакхливих для суспільства неприємностей.

«Інформаційна атака» («АТАКА КОНКУРЕНТІВ»)

Цей вид реклами найчастіше називають «чорним піаром» та вважається найефективнішою зброєю у виборчій боротьбі. Мовою політтехнологів публічна критика конкурента називається «інформаційною атакою». Нажаль, виборцям «гострі» скандальні теми під час виборчої кампанії набагато цікавіші ніж будь яка інша інформація про кандидата чи політичну партію. В Українській політиці найчастіше використовують анонімні інформаційні атаки. Не розкриваючи себе простіше робити випадки проти конкурента та використовувати брудні методи.

Дезінформація. Розпізнати неправду досить важко, адже може подаватися по різному. Конкурентам приписують дії, факти, які мали місце в минулому. Змішують правдиві факти із різноманітними пропозиціями, припущеннями, гіпотезами, чутками. В результаті стає неможливим відрізнити правду від вигадки.

Цікаво знати! *В США в розпал боротьби зі своїм конкурентом Джордж Буш використав рекламний ролик, де стверджував, що Керрі (суперник Буша) пропонував скоротити бюджет розвідки на \$1,5 млрд. Це подавалося як бажання Керрі підірвати антитерористичні зусилля розвідки. Цікаво, що пізніше конгрес США, який контролювався республіканською партією, до якої належить Буш, скоротив цей бюджет на \$3,8 млрд.*

На виборах працюють чудові фахівці з політичної реклами, тому якщо ви будете робити свій вибір спираючись на інформацію зі ЗМІ, імовірність зробити помилковий вибір є майже стовідсоткова.

Методи фальсифікації виборів

Часто перебіг виборчої кампанії супроводжується спробами деяких політичних сил сфальсифікувати результати виборів, тобто незаконними методами домогтись більш вигідного для себе підсумку виборів. Навмисні порушення під час виборів особливо характерні для держав з недостатньо усталеними демократичними традиціями. Часто фальсифікацією займаються представники влади, використовуючи адмінресурс.

Усі випадки фальсифікації виборів у практичному застосуванні можна віднести до двох категорій: за участі та без участі виборців.

Фальсифікація без залучення виборців: заповнення виборчих скриньок підробленими бюлетенями, внесення фіктивних імен до списків виборців – такі «мертві душі» дозволяють отримати підроблені бюлетені, які потім можуть бути вкинуті до виборчих скриньок. Можуть вноситися дані про померлих людей. Основними технологіями є:

«Вкидання» – підкидання додаткових бюлетенів на користь бажаного кандидата до початку голосування або в ході голосування.

«Хитрий палець» – псування бюлетенів, заповнених на користь небажаного кандидата.

«Солянка» – підміна деякого числа бюлетенів бюлетенями, заповненими на користь бажаного кандидата. По-перше, можна вилучити деяку кількість бюлетенів, заповнених на користь якогось небажаного кандидата, і замінити їх приблизно рівним числом бюлетенів, заповнених на користь бажаного кандидата. В цьому випадку показник активності виборців не зміниться, не

зміниться і частка бюлетенів, визнаних недійсними. Іншим поширеним варіантом подібного типу фальсифікації є підміна певної кількості випадково відібраних бюлетенів, заповнених на користь різних кандидатів, на приблизно рівну кількість бюлетенів, заповнених на користь бажаного кандидата. Підміна скриньок для голосування. В цьому випадку скринька з вкинутими бюлетенями, поданими за різних кандидатів, замінюється

заздалегідь приготовленою скринькою, наповненою бюлетенями на користь бажаного кандидата. Вилучення бюлетенів, заповнених на користь небажаних кандидатів. Розвиток сучасних технологій викликав ще більш витончені способи фальсифікації: бюлетені просочують спеціальним розчином у клітинці навпроти небажаного кандидата, і після проставляння ручкою будь-якої позначки через деякий час безслідно зникають. «Порожні» бюлетені, природно, визнаються недійсними. Інший варіант цього способу – ручки зі зникаючим чорнилом.

«Віртуальні» порушення, коли в підсумковий протокол заносяться: такі цифри, які є бажаними для членів виборчих комісій, незважаючи на реальні результати підрахунку голосів.

Фальсифікації за участі виборців: у другу категорію правопорушень, пов'язаних з виборчим процесом, передбачає певну участь виборців у самому процесі правопорушення. Типовими технологіями цих правопорушень є:

«Купівля голосів» – як правило виборцю дають половину суми до голосування, а іншу половину після підрахунку у випадку перемоги.

«Голосуй за свого» – члени виборчої комісії можуть дозволити родичам голосувати за двома і більше паспортами відсутніх осіб.

«Міграційне голосування» – виборець, який змінює місце проживання може бути включений у список на декількох дільницях.

«Надання допомоги» виборцю, який внаслідок фізичних вад просить допомоги у інших присутніх зацікавлених осіб.

«Карусель» – підкуплені люди виносять з дільниці чистий бюлетень, інші люди його "грамотно" заповнюють, передають наступному підкупленому, той кидає його в скриньку, виносить чистий – і так по колу.

Голосування за паспортними даними – несумлінні члени комісій можуть «проголосувати» замість тих виборців, що не прийшли на голосування.

«Чарівна скринька» – виїзне голосування на дому (якщо в ньому не беруть участі спостерігачі). Літнім людям можна «підказати», де поставити галочку (хоча законом це заборонено).

«Пустушка» – члени виборчої комісії можуть видавати для голосування бюлетені, що не мають підписів двох членів виборчої комісії або печатки. Такі бюлетені вважаються недійсними, і голос виборця пропадає.

Цікаво знати! Найсміливіша фальсифікація виборів відбулась на президентських виборах 1927 року в Ліберії. «Переміг» Чарльз Кінг. Він оголосив, що за нього проголосували +234 000 осіб. А це в 15,5 рази перевищувало число офіційно зареєстрованих виборців!

Адміністративний ресурс і вибори

Вже понад 20 років в Україні державні органи під час виборів активно використовують адміністративний ресурс як один із найнадійніших способів збереження своєї влади. *Адмінресурс можна означити як інструмент владних органів, силовий політичний ресурс, за*

допомогою якого органи державної влади здійснюють вплив на громадян та суспільство з метою досягнення поставлених цілей і задач. Головна ознака адміністративного тиску – вплив органів державної влади (посадових осіб) на суспільство в цілому, підлеглі структури та окремих громадян з використанням важелів силового, психологічного та адміністративного тиску задля примусу громадян до дій в інтересах влади безвідносно до їх власної волі. **Мета використання адмінресурсу у виборчий період** – досягнення бажаних владою результатів виборів, підкорення волі виборців визначеній волі державного органу влади, чого неможливо чи складно досягти в конкретній соціально-політичній ситуації непримусовими заходами. Адміністративний ресурс буває силовим, примусовим з використанням як легітимних, так і протизаконних дій. Він завдає значної шкоди процесу формування громадянського суспільства в країні.

Використовувати адміністративний ресурс можуть посадовці таких органів влади: обласних рад, обласних державних адміністрацій, міських рад, районних у містах рад, районних, сільських та селищних рад. Ці органи влади наділені різними повноваженнями, які використовують для просування особисто себе як кандидата в депутати чи агітуючи за певну політичну силу. Для цього посадовці використовують різні засоби: тиск на підлеглих, яких зобов'язують агітувати за себе чи за певну політичну силу, поїздки в робочий час та за державні кошти по районах, підприємствам з метою заклику громадян до голосування за певну політичну партію чи кандидата.

Основні прояви адміністративного ресурсу: а) використання ресурсів державних органів влади під час виборів (робота з керівниками держустанов (виконкомів, лікарень, шкіл, транспортних управлінь) – загроза звільнення у випадку відмови у співробітництві; надання дозволу проводити агітацію на території установи одним кандидатам чи політичним партіям та

заборона іншим; розклейка агітаційної продукції та зривання агітації конкурентів працівниками вказаних установ тощо);

б) маніпуляції з реєстрацією кандидатів, партій;

в) неправомірною реєстрацією виборців (робота з базами даних), складання списків виборців, що не враховують міграцію населення та його смертність за минулий період, що може призвести до друкування зайвих бюлетенів, порушення чисельності виборців під час встановлення меж виборчих дільниць шляхом включення одних і тих же виборців у списки різних дільниць;

г) штучне завищення кількості виборців на округах шляхом включення одних і тих самих осіб до списку по кілька разів, що призводить до друку зайвих бюлетенів;

д) невключення до списку представників базисного електорату опозиції чи подвійне включення прихильників влади;

е) виявлення й взяття на окремих осіб, які не будуть брати участь у виборах або будуть голосувати за місцем проживання з метою використання їх бюлетеня;

є) маніпуляції з виборчим законодавством – лобювання та прийняття законів, які сприяють певній політичній силі та створюють перешкоди іншим.

Маніпуляції з опонентом передбачають наступні дії:

а) тиск на кандидатів – погрози кандидату чи членам його сім'ї;

б) зрив виборчої кампанії кандидата-конкурента;

в) створення перешкод для виготовлення та розповсюдження агітаційних матеріалів, включаючи знищення друкованої продукції конкурента;

г) створення перешкод для публічних виступів;

д) створення перешкод в роботі виборчого штабу.

е) реєстрація та розкручування однойменних блоків, кандидатів-«тезок» («двійників»).

Адміністративний ресурс використовується задля того, аби не допустити обрання до парламенту небажаних для діючої влади людей (громадських діячів, опозиціонерів, бізнесменів), які заважатимуть їй реалізовувати свої плани. Адміністративному ресурсу можна і треба протидіяти, адже якщо влада готова порушувати закон під час виборів, то вона 100% порушуватиме права громадян, коли здобуде перемогу!

***Цікаво знати!** Різні види цензури продовжують своє існування ще з часів Радянського Союзу. Переважно ця цензура поширюється на державні ЗМІ та на власників ЗМІ, які не бажають виступати проти діючої влади. Використання цензури завжди супроводжувалося спробами закриття або політичної переорієнтації опозиційних ЗМІ..*

ЗМІ та вибори

Досить часто в фантастичних романах ми можемо прочитати про так звану «психотропну зброю». Вона представлена як таємнича машина, яка посиляє особливі промені, що керують поведінкою людей. І насправді психотропна зброя існує, але вона не є чимось фантастичним. Це – засоби масової інформації. Цю зброю вже давно використовують політики в усьому світі, в тому числі і на виборах. На відміну від влади над фізичними виявами людини (обмеженням її виявів у просторі та часі), засоби масової інформації оволодівають душею і помислами. Тому, в певному розумінні, така влада є куди більш потужною і всепроникною.

Найбільш яскравим прикладом впливу на людину засобів масової інформації може бути реклама, причому не тільки реклама товарів, а й реклама політичних діячів, партій, рухів і навіть самих політичних ідей. «Правильне» використання ЗМІ дає можливість змусити людей повірити в будь-що, навіть в найбільш згубні речі. В тоталітарному суспільстві ЗМІ стають інструментом формування думки людей винятково в єдиному напрямку – в тому, який вважає правильним влада. Так, наприклад, за радянських часів майже в кожному домі був радіоприймач, розрахований на дротове мовлення. Навіть якщо «брехунця» в господарстві й не було, то гніздо для його підключення існувало обов'язково. Дротове мовлення стало радянським винаходом, який повторили лише тоталітарні країни – фашистська Німеччина, Іспанія, Північна Корея. В багатьох готелях, гуртожитках, комунальних квартирах і навіть житлових комплексах радіо не можна було виключити, його не можна було уникнути.

Психологи давно вже дослідили: якщо на людину спрямована політична реклама з кількох джерел, ефективність впливу такої реклами набагато нижча порівняно з ситуацією, коли людина знаходиться під впливом

політичної реклами з одного джерела. За умов наявності альтернативних точок зору людина навчається більш критично сприймати те, що їй нав'язують. Саме тому в тоталітарних країнах на вибори приходять більше 99 % людей. І рейтинг лідера зазвичай більше 70 %. Натомість у демократичних країнах явка більше 50 % вважається вже великою, а рейтинг того чи іншого політика рідко буває вищим за 30 – 40 %. Жоден політик не має монопольного доступу до ЗМІ і жоден не має монополію на правду. Тому на кожних виборах він повинен знову доводити своє право на довіру людей. Відзначимо, що демократія це не тільки наявність інституту виборів, це ще і вільні ЗМІ, це можливість отримувати інформацію з кількох конкуруючих джерел, і врешті, можливість робити самостійний вибір. Отже, в демократичних суспільствах ЗМІ виконують не лише інформаційну функцію, а й функцію об'єднання людей навколо певної ідеї, проблеми, консолідації їхніх зусиль.

Отже, ЗМІ можуть впливати на будь-які суспільні процеси, наприклад, призводити до зміни уряду, до відміни чи прийняття того чи іншого політичного рішення. Яскравий приклад такого реагування – вивід американських військ з В'єтнаму під тиском громадськості. По іншому працюють ЗМІ в суспільстві тоталітарному. Люди можуть бути невдоволені війною, скажімо в Афганістані. Але влада виведе війська лише тоді, коли сама захоче. А ЗМІ в цій ситуації лишень розповідають, що все добре, наших військ в Афганістані обмежена кількість, втрати мінімальні, народ хоче продовження війни до переможного кінця тощо.

Цікаво знати! Як зароджувалась четверта влада?

Один з перших в історії випадків, коли ЗМІ виступили в ролі четвертої влади, відбувся на території нашої країни. У 1854 році, під час Кримської війни, лондонська газета «The Times» направила в зону бойових дій свого журналіста Вільяма Рассела. Рассел не займався вихвалянням подвигів англійських полководців. Він просто описував війну, якою її бачив. Завдяки Расселу кожна освічена британська сім'я читала за сніданком щоденний звіт про хід бойових дій. Насамперед саме від нього громадськість дізналася про біди, які випали на долю армії в зимовому Криму (тільки від дизентерії померло 16000 британських військовослужбовців). Резонанс репортажів Рассела з місць боїв був колосальний. Його рядки надихали поетів, ставали крилатими виразами, а його викриття британських військових і політичних кіл врешті-решт привели до відставки уряду Джорджа Гордона і до зміни військового керівництва.

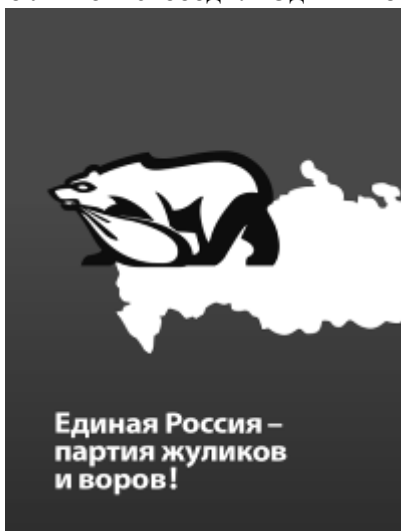
Засоби уникнення інформаційної блокади

Ми живемо в епоху Інтернету. Зараз кожна людина може створити свій сайт або блог, стати учасником соцмережі. **Інтернет як джерело інформації працює за іншим принципом, ніж, скажімо, телевізор.** Телеглядач – пасивний об’єкт впливу. Користувач Інтернету – активний суб’єкт інформаційного простору. Можливо, людству просто пощастило, але коли в 60-х роках на замовлення уряду США вчені розробляли стійкі до пошкодження (на випадок війни) комп’ютерні мережі, вони створили систему, особливістю якої була принципова відсутність єдиного центру.

Зараз вже більше 2 мільярдів людей користуються Інтернетом, але він, як і раніше, не має централізованого управління. Інтернет створив новий стандарт в усьому: від освіти до політики. Так, наприклад, на виборах Обами в США більше половини агітматеріалів було створено не його передвиборчим штабом, а просто його прихильниками. Кампанія Обами являє собою перший приклад горизонтально побудованої кампанії.

Інтернет змінює психологію людей. За словами соціологів, користувачам соціальних мереж притаманні більш критичне мислення, в них більш високий поріг чутливості до маніпулювання.

В недемократичних режимах іде постійна боротьба між владою та тими, хто домагається для людей більшої свободи. Одним із найвідоміших «інформаційних дисидентів» сучасності став Олексій Навальний. Він відкрив у своєму блозі опитування, де запропонував відповісти на запитання «Чи є «Єдина Росія» партією злочинців і шахраїв?» В опитуванні взяли участь майже 40 000 чоловік. 96,6% з них відповіли дали ствердну відповідь на це запитання. Згодом фраза «партія шахраїв і злочинців» переросла в інтернет-мем та стала популярним запитом в пошукових системах. І хоча на виборах до парламенту «Єдина Росія» перемогла, вона все ж таки не змогла набрати конституційну більшість в 50%.

Непідконтрольність спілкування людей в соціальних мережах породжує новий формат інформаційного простору. Якщо «людина телевізора»

Переможець конкурсу плакатів в інтернеті

здебільшого легко піддається маніпуляційному впливу, то «людина Інтернету» шукає можливості для пізнання справжньої сутності речей, викриття приховуваних фактів тощо. Налагодження громадськими організаціями регулярного та оперативного інформування виборців про хід виборчого процесу, модерування дискусій у соцмережах, забезпечення он-лайн трансляцій у день голосування із дільниць «виховує» виборця, здатного незаангажовано, свідомо підійти до вибору. Усі інструменти, що дозволяють людям мати вільний доступ до інформації, вже існують. Наразі стоїть гостре питання про те, хто ж переможе: ті, які прагнуть бодай на якийсь час зберегти в своїй країні «епоху телевізора», чи нове «покоління Інтернету».

В Україні Інтернет теж поступово стає вагомим фактором суспільного життя. На кінець 2011 року кількість користувачів Інтернету в нашій державі досягла 33%. Підключення до мережі мають вже 77% домашніх комп'ютерів. В Інтернеті, на відміну від контрольованого інформаційного простору, відбуваються гострі ідеологічні дискусії. Вже майже всі політики мають аккаунти у соцмережах, кожна партія має свій сайт, у мережі організовуються різноманітні голосування, збір коштів, виготовляються та розміщуються рекламні ролики тощо. Але поки що це є тільки модним доповненням до традиційних методів ведення виборчих кампаній. У нашій країні поки що відсутні приклади ефективного використання Інтернету в політичних та громадянських кампаніях. Політики, як і раніше, зазвичай організовують вертикальні кампанії. Вони більше розраховують на звичні методи донесення інформації до людей: телевізор, білборд, газета, підсилена «гречкою». Горизонтальна кампанія має зовсім іншу ідеологію: політик просто обирає ідею, емоцію, що насправді хвилює людей в даний час, і починає про це говорити. Практика показала, що в тому разі, коли ідея є насправді реальною і коли людина, що її висловлює, заслуговує на довіру, відбувається мережевий вибух. Мережева хвиля може виявитись більшою за будь-які традиційні інформаційні хвилі. Але це можливо за наявності освіченої, здатної до ґрунтовної критики маси користувачів соцмереж і за умов позиціонування політиків, що заслуговують на довіру.

Цікаво знати! Методи обмеження доступу громадян до Інтернету в тоталітарних країнах. У Китаї діє так звана «Велика китайська інформаційна стіна», яка блокує веб-сайти «сумнівного змісту». Заборонена у Китаї і Вікіпедія. У КНДР доступ до Інтернету мають або партійні діячі, або ті, хто пропагує спосіб життя Чучхе зовнішньому світу. На Кубі Всесвітньою павутиною можуть користуватись лише лікарі; іншим громадянам країни це заборонено на законодавчому рівні.

Якою має бути політична партія?

З кожним днем в українському суспільстві політична корупція набуває все більш широкого масштабу. Головними причинами цього є діяльність парламентських політичних партій. Це призвело до негативного відношення до партій з боку виборців.

Разом з цим багатопартійність є невід'ємною ознакою демократичного суспільства, оскільки воно є неодмінно структурованим, у ньому існують численні та різноманітні інтереси, потреби, уподобання тощо, які вимагають відповідного політичного вираження.

Політична партія (від лат. – частина, група, відділ) – організована частина суспільства, члени якої об'єднуються з метою вибороти владу в державі задля реалізації інтересів і потреб її членів та базових соціальних груп. Партії виробляють і акумулюють політичну волю громадян та перетворюють її в рішення і дії державних органів, легітимізують державну владу в очах суспільства.

Ставлення політичних партій до існуючого ладу зумовлює їх характер, поділяє на владні й опозиційні, консервативні і реформістські, революційні і контрреволюційні, прогресивні і реакційні.

Висуваючи своїх представників для обрання до парламенту, політичні партії можуть одноосібно або в коаліції з іншими партіями формувати склад органів виконавчої влади, визначати загальний політичний курс країни, здійснювати керівництво державними органами, вирішувати громадські справи. Сучасні політичні партії є одним з найдієвіших важелів впливу громадянства на державну владу.

Політичні партії вирішують широкий круг завдань (функцій), серед яких насамперед можна виділити:

1. Ідеологічні, наукові та просвітницькі – розробка і впровадження в масову свідомість партійної ідеології та партійних програм, що виражають певну систему цінностей, інтереси тих чи інших соціальних груп.

2. Політичні – вироблення партійних позицій, заяв, звернень до громадян і пропозицій зі всіх значущих для суспільства питань, а також участь у втіленні цих пропозицій.

3. Управлінські – участь представників і фракцій в діяльності виборних органів державної влади і місцевого самоврядування.

4. Кадрові – відбір і підготовка управлінських кадрів для роботи у виборних органах влади.

5. Електоральні – участь у формуванні виборних органів влади через висунення і проведення в них своїх кандидатів.

6. Політичної соціалізації. Партія, здійснюючи електоральну функцію, неминуче впливає на суспільну думку, намагаючись переконати виборців у оптимальності власної платформи. Обираючи представників однієї з партій, виборець тією чи іншою мірою (від свідомого вибору політичної платформи до голосування за “привабливого лідера») політично соціалізується.

7. Соціальної інтеграції. У процесі політичної боротьби, яка багатьом здається злом та елементом дезінтеграції суспільства, партії намагаються гуртувати населення навколо проголошених ними цінностей. Оскільки більшість сучасних серйозних партій прагнуть бути “партіями для всіх», а не тільки для якоїсь однієї суспільної верстви, вони мають пропонувати суспільству цінності, здатні об’єднати більшість громадян.

8. Артикуляційна – представлення нових інтересів.

Утворення ідеологічних партій в Україні є тривалим процесом. Однак ми маємо пройти шлях до набуття відповідних норм і традицій, формування й усвідомлення соціальної бази партії – суспільної верстви, тобто виборців, які традиційно голосують переважно за цю партію, культури плюралізму і толерантності, тобто терпимого ставлення до суперників та опонентів, поважання протилежної думки, готовності до пошуку форм взаємодії з ними.

***Цікаво знати!** Перші партії та їх поділ на правих і лівих пов’язаний з Великою Британією, де в середині XIX ст. з’являються політичні партії торі та вігів. Торі були партією поміщиків і фінансових кіл, носіями історичних традицій і консерватизму. Віги представляли інтереси промисловців. Оскільки в парламенті торі сиділи праворуч від короля, їх назвали “правими”, через те, що віги сиділи зліва, їх назвали “лівими”. Згодом торі перетворились у партію консерваторів, а віги – у партію лібералів. З тих пір партії, що виступають в інтересах багатих і консервативно налаштованих кіл, називають правими, а партії, що значну увагу приділяють соціальним програмам і захисту більшості населення, – лівими.*

Мета роботи Верховної Ради

Верховна Рада України – український парламент – є єдиним органом,

який належить до законодавчої гілки державної влади. Його конституційний склад становлять 450 депутатів, які обираються на загальних виборах строком на п'ять років.

Оскільки парламент є єдиним колегіальним органом держави, який

обирається Українським народом і представляє його, тільки йому належить повноваження закладати правові основи суспільного та державного життя шляхом законотворення (внесення змін до Конституції України та прийняття законів), визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики України, затвердження загальнонаціональних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України тощо.

Крім законотворення, Верховна Рада України здійснює цілу низку інших функцій. Однією з них є функція затвердження Державного бюджету України, основного фінансового закону держави, внесення до нього змін та контролю за його виконанням.

Верховна Рада України призначає на посаду та звільнення з посади Голову Національного банку України за поданням Президента України, призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку України, призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, призначає на посаду та припиняє повноваження членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України, надає згоду на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України та висловлює недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади, призначає

третину складу Конституційного Суду України, обирає суддів безстроково тощо.

Будучи законодавчим органом, Верховна Рада України має й контрольні повноваження стосовно Президента України та органів виконавчої влади. Стосовно Президента цей контроль здійснюється шляхом аналізу й оцінки конституційності та законності його рішень і дій. У випадку скоєння Президентом державної зради чи іншого злочину парламент уповноважений притягнути його до конституційно-правової відповідальності у вигляді імпічменту (англ. «impeachment» – процедура притягнення до парламентського суду вищих посадових осіб держави), а за наявності сумнівів у конституційності правових актів глави держави парламентарі мають право звернутись до Конституційного Суду України з конституційним поданням.

Однією з найважливіших функцій українського парламенту є функція контролю за дотриманням Конституції та законів України, прав і свобод людини і громадянина тощо.

Верховна Рада України розглядає Програму діяльності Кабінету Міністрів України та приймає рішення щодо її схвалення (або відхилення), здійснює контроль за діяльністю Уряду, одним з наслідків якого може бути висловлення недовіри Кабінету Міністрів, що тягне за собою відставку останнього.

Якість прийнятих Верховною Радою рішень напряму залежить від людського фактору – народних депутатів, яких ми обираємо до парламенту. Політичні партії, залежно від їх ідеологічної та соціально-економічної спрямованості, намагаються формувати і відповідну внутрішню та зовнішню політику держави: вони визначають, чи інтегруватиметься Україна до Європейського Союзу, чи гарантуватиме держава соціальний захист населенню та найбільш вразливим групам населення (пенсіонерам, ветеранам, інвалідам, чорнобильцям) тощо.

***Цікаво знати!** Найдревнішими парламентами у світі вважаються парламенти Острову Мен (Тинвальд) та Ісландії (Альтинг), створені в X столітті. Тинвальд, створений у 979 році, протягом історії свого існування діяв безперервно, а Альтинг, який виник близько 930 року, у 1801–1845 роках офіційно не функціонував (хоча неофіційні збори були).*

Народний депутат України: основні функції, повноваження

Напередодні виборів особливо діючі депутати та політики, бізнесмени та громадські діячі, які бажають потрапити до Верховної Ради України, активізують свою діяльність. Вона передбачає роботу не лише у парламенті, але і в регіонах, містах та селах.

Задля проходження до парламенту кандидати в депутати готові займатися популізмом, витрачати величезні кошти на зведення нових дитячих майданчиків, ремонт та купівлю обладнання в лікарні, школи, університети, роздачу продуктових наборів пенсіонерам тощо.

Виникає питання: задля чого ж тоді кандидати витрачають такі великі кошти та ресурси з метою проходження в парламент? Очевидно, що вони переслідують власні економічні інтереси. Виникає інше запитання: чим же насправді повинні займатися народні депутати?

Згідно з Конституцією народний депутат України – це представник Українського народу у Верховній Раді, уповноважений виборцями протягом строку депутатських повноважень (5 років) здійснювати свої повноваження на постійній основі; перебування в парламенті є основною роботою депутата, за які він отримує заробітну плату та інші досить суттєві матеріальні пільги.

До основних зобов'язань депутата входять:

- 1) дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави;
- 2) бути присутнім та особисто брати участь у засіданнях Верховної Ради, особисто брати участь у голосуванні з питань, що розглядаються Верховною Радою та її органами;
- 3) виконувати доручення Верховної Ради та відповідного комітету, депутатської фракції (групи), тимчасової спеціальної або тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, до складу яких його обрано;
- 4) інформувати Верховну Раду України та її органи, до складу яких його обрано, про виконання доручень Верховної Ради України та її органів;
- 5) дотримуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики;
- 6) постійно підтримувати зв'язки з виборцями, вивчати громадську думку, потреби і запити населення, вносити пропозиції та вживати заходи щодо їх врахування в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування;

- 7) періодично інформувати виборців про свою депутатську діяльність через ЗМІ, на зборах виборців (не рідше двох разів на рік);
- 8) розглядати звернення виборців відповідно до вимог законодавства;
- 9) проводити особистий прийом громадян у дні, визначені Верховною Радою України.

Народний депутат не має права:

- 1) займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час;
- 2) входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку.

Як бачимо, до повноважень депутатів Верховної Ради не входить роздавання продуктивних наборів, лагодження майданчиків та «годування» народу марними обіцянками. Їх призначення – щоденно працювати на благо громадян України в законодавчому органі, парламенті. Тому, перш ніж обирати людей, які витрачають величезні кошти під час виборчої кампанії, варто задуматись, чи дійсно вони виконуватимуть свої обов'язки у відповідності до законодавства.

***Цікаво знати!** Час роботи народного депутата у Верховній Раді зараховується до стажу державної служби, який дає право на встановлення процентних надбавок до заробітної плати та одержання одноразової винагороди за вислугу років, процентної надбавки, виплату винагороди за підсумками роботи. Верховна Рада забезпечує колишньому народному депутату на період його працевлаштування по закінченню повноважень народного депутата виплату матеріальної допомоги у розмірі заробітної плати з урахуванням усіх доплат та надбавок, яку отримують працюючі народні депутати до одного року, а в разі навчання до двох років після закінчення строку повноважень. У разі неможливості працевлаштування зберігається виплата матеріальної допомоги у розмірі 50 відсотків заробітної плати з урахуванням усіх доплат та надбавок, яку отримують працюючі народні депутати, до досягнення ними пенсійного віку.*

Особливості законодавства про парламентські вибори 2012 року

Вибори 28 жовтня 2012 відбуватимуться за змішаною виборчою системою. Змішана система виборів не є новою для українських виборців. Вибори за такою системою проводились у 2002 році.

Виборчі системи у своєму розвитку пройшли довгий шлях. У ході цього процесу в післявоєнний період почалося формування змішаної виборчої системи, тобто системи, яка повинна увібрати в себе позитивні характеристики мажоритарної та пропорційної систем.

Верховна Рада України складається із 450 депутатів:

- 1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою, тобто за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій;
- 2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою, тобто шляхом голосування за конкретного кандидата в депутати.

Це означає, що кожен виборець отримає два бюлетені. Перший бюлетень дозволить проголосувати за певну політичну партію, що має список кандидатів в депутати. Другий бюлетень дає можливість проголосувати за окремого кандидата, який балотуватиметься від виборчого округу на території якого проживає виборець. Такого кандидата іноді називають «мажоритарником».

Одним із недоліків мажоритарної системи є те, що у мажоритарних округах зазвичай балотуються власники великих підприємств, які не планують захищати інтереси своїх виборців, а дбають винятково про свій бізнес. Керуючись власними інтересами, бізнесмени-кандидати йдуть на порушення закону про вибори – роздають «продуктові набори» чи просто здійснюють підкуп виборців (платять гроші).

В Україні за новим законом «Про вибори народних депутатів» встановлено 5-відсотковий прохідний бар'єр – це необхідний мінімум для політичної партії, який дозволить потрапити до складу Верховної Ради (5 % – це орієнтовно 22 депутати Верховної Ради від політичної партії).

Окрім того, закон про вибори не передбачає існування у виборчому бюлетені граfi «не підтримую жодного кандидата» чи «проти всіх». Отже, виборцям доведеться робити свій вибір за конкретного кандидата чи політичну силу або ж пошкодити свій бюлетень (тоді цей бюлетень не враховуватиметься при підрахунку).

Головною особливістю парламентських виборів 2012 року є порушення принципу рівних виборів виборчих округів через застосування виборчої геометрії: формування владою виборчих округів у такий спосіб, щоб

забезпечити своїй політичній силі краще представництво у парламенті. Виборчу геометрію часто називають «джеррімендерінг» – від імені губернатора американського штату Массачусетс Е. Джері, який вперше застосував цю технологію в інтересах своєї партії.

Виборча геометрія проявляється у тому, що влада нарізає виборчі округи таким чином, щоб перемогти хоча б з мінімальною перевагою в більшості округів, а електорат (прихильників) іншої чи інших партій зосередити з найбільш суттєвою перевагою в меншості округів.

Але варто зазначити, що ефективне використання виборчої геометрії передбачає виконання конкретних соціологічних досліджень, що мають на меті з'ясування уподобань виборців різних населених пунктів чи регіонів.

Межі округів на Донеччині, Вінничині, Закарпатті та багатьох інших областей дуже часто не враховують логістичного критерію при реалізації виборчого процесу.

Основним аргументом для введення мажоритарної компоненти був аргумент про те, що така система забезпечує більш тісний зв'язок депутата із виборцями. Проте досі не існує механізму, який дозволив би виборцям певного округу не те що відкликати свого кандидата, але взагалі будь-яким чином вплинути на його роботу. Яким чином депутат буде вмотивований підтримувати тісний зв'язок зі своїми виборцями, залишається загадкою.

Цікаво знати! Україна у своїй виборчій історії мала досвід використання всіх типів виборчих систем. На перших пострадянських виборах, проведених у 1994 р., використовувалась мажоритарна система з 450 одномандатними виборчими округами; змішана система, подібна до запропонованої нині, використовувалась у парламентських виборах 1998 та 2002 рр.; пропорційно-представницька система закритих списків діяла на парламентських виборах 2006 та 2007 рр.

Як перевірити себе в списках виборців?

Минулі вибори в Україні показали, що списки виборців дуже недосконалі: хтось не знайшов себе у списках виборців в день голосування, хтось помітив у списках померлого сусіда. Крім того, багато людей не змогли проголосувати через помилки в прізвищах чи адресах. Такої ситуації можна уникнути, якщо вчасно перевірити себе у списках виборців.

Уточнення персональних даних проводиться для того, щоб заздалегідь виявити будь-які невідповідності в інформації про виборця, яка занесена до бази даних Реєстру, щоб вчасно звернутися до органу ведення Реєстру з метою внесення змін, що дасть змогу проголосувати в день виборів.

Якщо на попередніх виборах 2010 року Вас не було включено до списку виборців, у Ваших даних були допущенні помилки або Ви не отримали запрошення від дільничної комісії прийти на вибори, то це є серйозним аргументом перевірити себе в списках заздалегідь. Це можна зробити різними шляхами: шляхом особистого звернення до відділу ведення Державного реєстру виборців за місцем Вашого проживання чи надіславши заяву поштою. Адресу можна дізнатись в місцевих радах чи на сайті Державного реєстру виборців: www.driv.gov.ua.

До відділу ведення Державного реєстру виборців

Ленінської районної в місті Кіровограді ради

від Шевченка Тараса Андрійовича,

який зареєстрований за адресою:

вул. Дзержинського, 73, кв.73, м. Кіровоград, Кіровоградська область, 25006,

тел.: (0522)123456

Запит

Відповідно до пункту 1 частини четвертої статті 21 Закону України «Про державний реєстр виборців», з метою здійснення публічного контролю за діяльністю Реєстру, повідомляю свої ідентифікаційні персональні дані:

прізвище: Шевченко; ім'я: Тарас; по-батькові: Андрійович;

дата народження: 02.02.1922;

місце народження: м. Кіровоград;

та прошу надати інформацію щодо персональних даних, передбачених частиною першою статті 6 цього закону, усіх осіб, які внесені до Реєстру за моєю виборчою адресою: вул. Дзержинського, 73, кв. 73, Кіровоград, Кіровоградська область, 25006.

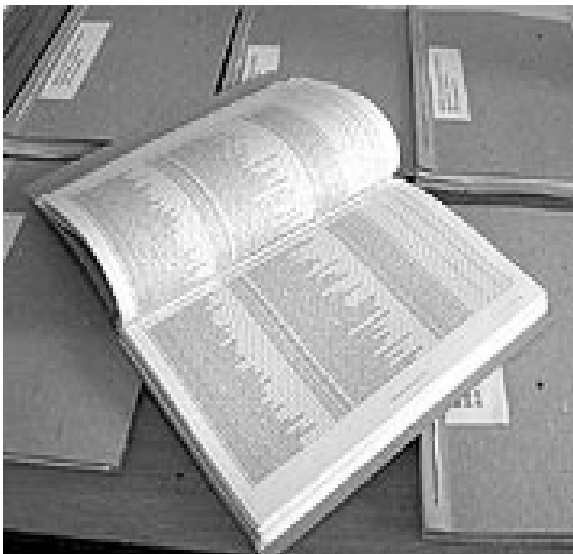
Відповідь у встановлений законом термін прошу надіслати на мою виборчу адресу.

До заяви додаю копію паспорта.

Підпис

Дата

Необхідно пам'ятати, що списки виборців, які передаються на дільниці для уточнення, не є ідеальними: помилки можуть залишитись або з'явитись нові, тому радимо з **8 жовтня 2012 року** ще раз перевірити себе, членів родини у списках на виборчих дільницях. Кожна дільниця має списки лише тих виборців, які проживають в межах цієї дільниці, тобто перевірити себе зможуть лише виборці, які голосують на цій дільниці.

Дільнична виборча комісія має надсилати або доставляти кожному виборцю іменне запрошення з повідомленням про включення його до списку виборців виборчої дільниці, із вказаною адресою дільничної виборчої комісії, її номером телефону і розпорядком роботи, а також із часом та місцем голосування. Отже, якщо до 14 жовтня 2012 року Ви не отримали запрошення чи знайшли у ньому помилки, варто звернутись до дільничної комісії з метою перевірки правильності своїх даних.

На дільниці мають бути зразки заяв про виправлення неточностей та включення до списку виборців. Якщо зразків заяви немає, то викладіть суть проблеми у довільній формі та повідомте правильне написання своїх даних. Це необхідно зробити до **26 жовтня 2012 року**.

З 26 жовтня зміни до уточненого списку виборців вносять у дільничній виборчій комісії на підставі рішення суду та повідомлення органу ведення Державного реєстру виборців.

У день голосування зміни до уточненого списку виборців вносяться винятково на підставі рішення суду.

***Цікаво знати!** База даних Державного реєстру виборців формувалася в період з лютого по червень 2009 р. на основі тих списків виборців, які використовувались під час виборів 2006 та 2007 рр. З часу введення в експлуатацію автоматизованої системи було внесено більш ніж 5.5 млн. змін, серед них – вилучення 490,819 людей, які були включенні двічі.*

Як зробити правильний вибір?

То що ж нам робити для того, щоб бути не пасивним учасником чергового політичного шоу, а реальними гравцями, від яких щось залежить?

✓ Цікавтесь політикою і не тільки під час виборів. Багато в кого це може викликати внутрішній спротив: «Політика – брудна справа, тому я нею не цікавлюсь!» Але ж складність полягає в тому, що політично наївна людина є «легкою здобиччю» для фахівців з політичної реклами.

✓ Щоб мати повне уявлення про кандидатів в депутати, які балотуються в одномандатних округах, чи програми політичних партій, необхідно користуватися різними інформаційними каналами. Чим більше Ви читаете новин в Інтернеті, газетах, чим більше переглядаєте різних телеканалів та спілкуєтесь в соціальних мережах – тим ширшим є Ваше уявлення про реальні справи політиків та членів політичних партій, які балотуються в їх списках.

✓ Критично ставтесь до будь-якої політичної реклами. Пам'ятаєте, професор Преображенський казав: «Не читайте до обіду радянських газет!». Можна лише додати, що окрім газет, небезпеку становлять і радіо і, особливо, телевізор.

✓ Не голосуйте за політика, якого знаєте виключно на основі інформації, що отримали у вигляді політичної реклами. В списку кандидатів обов'язково буде хтось з людей, чие життя пройшло поряд з вами, люди, що народились тут, працювали, вчинки яких, і гарні і погані, відбувались на очах у людей. Коли в нашій країні люди перестануть голосувати за «заїжджих варягів», політики теж поступово навчатись поводитись інакше, адже все їхнє життя буде проходити не просто на очах людей, а на очах виборців. Так сталося в усіх цивілізованих країнах, так буде і в нас, але потрібен час, і наші з вами зусилля.

✓ Не голосуйте за кандидата у депутати, який займається підкупом виборців або роздає занадто багато обіцянок, не підкріплених економічними підрахунками.

✓ Відвідайте зустрічі з кандидатами в депутати по вашому виборчому округу, представниками політичних партій, задавайте їм питання, які вас турбують як виборця, і оцінюйте наскільки конкретно вони на них відповідають та наскільки реально готові до вирішення ваших проблем.

✓ Не голосуйте за тих, хто є причетним до корупційних дій, чиї статки мають сумнівне походження, хто багато разів переходив з однієї партії до іншої, з однієї фракції в парламенті до іншої.

✓ Не читайте провокаційні листівки та іншу поліграфічну агітаційну продукцію, яку анонімно вкидають у вашу поштову скриньку, що ображають честь і гідність кандидатів у депутати або містять сфабриковану інформацію.

✓ Шукайте собі авторитетів. Завжди поруч з Вами є люди, яким ви довіряєте і які більш обізнані в політиці, ніж Ви. Переконайтесь, що вони роблять свої висновки про ту чи іншу політичну силу не з політичної реклами, а з власного досвіду.

✓ Беріть участь у роботі громадських організацій. Організації громадянського суспільства – найважливіша ланка демократії. Коли люди об'єднуються для захисту своїх інтересів, вони автоматично стають силою, стають фактором політичного життя.

✓ Голосуйте за представників чинної влади лише в тому випадку, коли дійсно вважаєте, що вони покращили життя людей, зробили щось не тільки для себе, а й для розвитку країни. Обіцянки та розповіді про те, що в наступній каденції вони покажуть реальні успіхи, не можуть бути аргументом. Влада хоче привчити нас голосувати винятково за обіцянки, ми ж зацікавлені привчити політиків, що голосуватимемо виключно за реальні досягнення. І тут вже хто – кого!

Пам'ятайте, що демократія – це конкуренція. Можливо, жоден з опозиційних кандидатів також не викликає у Вас особливої симпатії. Але зауважте, що найбільш небезпечним варіантом для нерозвиненої демократії є консервація влади. Якщо забезпечити постійну ротацію політиків, закономірним результатом такої ротації буде поступове підвищення якості політиків і політики. Так відбулось в усіх демократичних країнах. Натомість, усі варіанти збереження влади певного політика чи політичної сили (байдуже під якими гаслами) на довгий термін, завжди призводило до стагнації та до пониження якості життя людей.

Що робити в день голосування?

Голосування проводиться 28 жовтня 2012 року з 8 години до 20 години без перерви. Приходити на дільницю необхідно із документом, що посвідчує особу: паспорт громадянина України; тимчасове посвідчення громадянина України (для осіб, які недавно прийняли громадянство України); картка (довідка) установи виконання покарань або слідчого ізолятора; військовий квиток (виключно для військовослужбовців строкової служби) та іменним запрошенням, тому що в ньому вказано ваш порядковий номер у списку виборців. Це може пришвидшити пошук вашого прізвища.

Ви маєте розписатись за отримання виборчих бюлетенів у списку виборців та у контрольних талонах бюлетенів. Після цього член виборчої комісії відокремлює від виборчих бюлетенів контрольні талони та видає виборцю два бюлетені: один за кандидата в депутати по мажоритарному округу, а інший – за політичну партію. Контрольні талони виборчих бюлетенів зберігаються у члена комісії, який видав виборчі бюлетені.

Виборчі бюлетені заповнюються вами особисто в кабіні для таємного голосування. Члени дільничної комісії можуть на ваше прохання проконсультувати щодо процедури голосування, однак в жодному випадку не радити за кого проголосувати.

Якщо в день голосування інформація про Вас є неправильною, але є зрозумілим, що до списку виборця включені саме Ви, потрібно звернутися лише до голови, заступника голови або секретаря дільничної виборчої комісії, які можуть виправити неточності та технічні описки в списку виборців (неправильне написання прізвища, власного імені (усіх власних імен), по батькові, дати народження, номера будинку, квартири місця проживання).

У кожному виборчому бюлетені Ви робите позначку «плюс» (+) або іншу навпроти назви партії чи кандидата, яких Ви підтримуєте.

Якщо в день голосування Ви не знайшли себе в списку виборців, потрібно звернутися до суду. Приклад позовної заяви додається:

До Корольовського районного суду м. Житомира
гр. Сидоренка Олександра Івановича,
що проживає за адресою:
вул. Будівельна, 22, кв.15; м. Житомир, 10038
Дільнична виборча комісія №12,
що розташована за адресою:
вул. Шевченка, 12, м. Житомир, 10045
Скарга

про невключення до списку виборців

28 жовтня 2012 року о 11.25, я, громадянин України Сидоренко Олександр Іванович, прийшов на виборчу дільницю №12 для здійснення волевиявлення і з'ясував, що мене не включено до списку виборців на виборчій дільниці №12.

Член дільничної комісії Бурківський Іван Семенович повідомив, що я не можу проголосувати тому, що мене не включено до списку виборців за моєю виборчою адресою. Доказами цього є список виборців, письмові та усні свідчення гр. Кривобока В.Н. та Жирківського Л.П., пояснення члена дільничної комісії Бурківського Івана Семеновича. Відповідно до ст.43, 108 - 116 Закону України «Про вибори народних депутатів України».

Прошу: включити мене до списку виборців на виборчій дільниці №12; притягнути до юридичної відповідальності осіб, винних у невключенні мене, гр. України Сидоренка Олександра Івановича, до списку виборців.

До скарги додаю: письмове пояснення стосовно даної ситуації члена дільничної комісії № 12 (Бурківського Івана Семеновича); письмові свідчення з даної ситуації Кривобока В. Н. та Жирківського Л. П.

28.10.2012

(підпис)

Рішення суду про включення до списку виборців подається виборцем одразу до дільничної виборчої комісії.

Якщо заповнюючи виборчий бюлетень, ви припустилися помилки, то маєте право на заміну бюлетеня. Для цього треба невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена виборчої комісії, який видав виборчий бюлетень, з проханням видати вам інший виборчий бюлетень. Член виборчої комісії видає інший виборчий бюлетень тільки в обмін на невірний заповнений бюлетень. Якщо станом на 20 годину ви прийшли до дільниці для голосування, то все одно маєте право проголосувати.

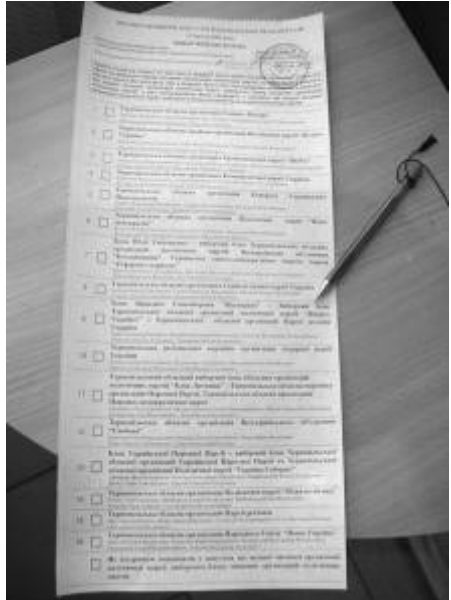
Цікаво знати! Осел, зображений на емблемі демократичної партії США, символізує істоту, за допомогою якої Бог застерігає людей від жадібності, корупції, підкупу, підтасовування голосів на виборах. Зі звинувачення республіканцями демократів у підтасовуванні результатів виборів в чотирьох штатах (1860) почався ланцюг подій, що призвів незабаром до громадянської війни в США.

Як захистити свій голос?

Основним способом захисту свого голосу та виборчого права є правова обізнаність, яка передбачає знання своїх прав як громадянина та виборця. З введенням в дію закону України «Про державний реєстр виборців» кожен виборець може за необхідності змінити виборчу адресу. Виборчою адресою виборця є адреса його житла або місця перебування виборця чи інша адреса, що замінює адресу житла виборця, яка є підставою для віднесення виборця до відповідної постійної виборчої дільниці. За мотивованим зверненням виборця орган ведення Реєстру може визначити іншу виборчу адресу виборця, аніж визначена за місцем проживання виборця. Доцільно змінювати свою виборчу адресу в разі, якщо Вам точно відомо, що на час проведення виборів перебуватимете не за місцем свого проживання. Якщо Ви змінюєте свою виборчу адресу, зверніться до органу ведення Реєстру за новою адресою з заявою про зміну виборчої адреси.

Якщо Ви розгублені, не знаєте, за кого голосувати, не вірте нікому, все одно ідіть голосувати. В такому разі Вашим бюлетенем вже точно ніхто не скористається. Пам'ятайте: голосування на виборах депутатів є таємним. Членам виборчих комісій, іншим особам забороняється вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця. В кабінці для голосування не повинно бути сторонніх предметів (буклетів, газет, наліпок тощо) і нікого окрім вас! Агітація в день голосування заборонена.

Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця. Членам виборчої комісії, кандидатам у депутати, їх довіреним особам, уповноваженим особам партій, офіційним спостерігачам допомагати

виборцю зробити волевиявлення заборонено.

Кожен виборець голосує на виборах особисто. Голосування за інших осіб чи передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняється.

Якщо до Вас напередодні або в день виборів звернулись з пропозицією прямого підкупу (запропонували гроші, подарунки) або попросили в кабінці для голосування сфотографувати телефоном свій бюлетень, в якому Ви проголосували за «необхідного» кандидата чи партію, як гарантію за отриману винагороду, терміново повідомте міліцію, виборчі штаби кандидатів та партій, засоби масової інформації, а також розмістіть цю інформацію в Інтернеті, аби це питання набуло масового розголосу. Так Ви зможете зупинити порушення закону!

У день виборів Вас можуть за винагороду попросити винести з дільниці виборчий бюлетень. Якщо ви це зробите, то станете співучасником незаконної схеми, яку називають «карусель»: наступний виборець вже занесе на дільницю «правильно» заповнений бюлетень (з позначкою за певного кандидата чи партію).

Перед тим як поставити підпис у списку виборців за отримання бюлетенів, Ви матимете можливість проглянути список виборців і тим самим переконатися, чи не стоїть підпис за Ваших близьких чи сусідів, які ще не ходили на вибори або через певні обставини не голосуватимуть на цій дільниці. У разі, якщо підпис стоїть, а людина ще не ходила на дільницю, повідомте про порушення офіційних спостерігачів та по можливості повідомте виборця про те, що його голос використали незаконно. Переконайте його прийти та вимагати від виборчої комісії усунути порушення.

Якщо Ви не хочете голосувати за жодну партію або кандидата, то краще зіпсуйте бюлетень, інакше пустий, незаповнений бюлетень, може використати таємно хтось із членів дільничної комісії, поставивши позначку за потрібного кандидата чи партію.

Отримуючи бюлетень, обов'язково перевірте, чи стоїть на ньому підпис члена комісії, який Вам його видав, інакше бюлетень буде недійсним.

Якщо в день голосування Ви помітили на дільниці порушення Вашого виборчого права чи стали свідком фальсифікації, негайно повідомте про це спостерігачів, які знаходяться на дільниці та правоохоронців.

Розкажіть своїм рідним, друзям та знайомим, що треба робити в день виборів, та не беріть участь у фальсифікації виборів. Не дозволяйте ошукати себе та українських громадян!

Цікаво знати! В Італії знищення чужого виборчого бюлетеня карається тюремним строком від одного до шести років.

Громадський контроль за виборами

Якщо Ви усвідомлюєте, що на виборах можливі зловживання, якщо Ви хочете їм протидіяти – долучіться до громадського контролю за виборами. Це можна зробити різними способами. На громадських засадах Ви можете стати тимчасовим журналістом якогось засобу масової інформації, отримати посвідчення, що дасть право знаходитись на дільниці під час голосування, однак за цих обставин Ви не матимете можливість запобігати порушенням законодавства. Інший спосіб – стати офіційним спостерігачем від партії, кандидата у депутати, громадської організації, що дає ширші повноваження щодо попередження та усунення порушень у день голосування.

Необхідно пам'ятати, що бути спостерігачем на виборах – це відповідальна та кропітка справа, яка вимагає високої концентрації уваги та ретельної підготовки.

За виборчим процесом мають право вести спостереження офіційні спостерігачі від партії, кандидата у депутати, громадської організації, а також іноземні спостерігачі від міжнародних організацій. Однак спостерігачі від міжнародних організацій мають відмінні від інших спостерігачів повноваження. Іноземні спостерігачі спостерігають за виборчим процесом та роблять загальну оцінку щодо чесності та прозорості виборів, а спостерігачі від партій, кандидатів в депутати та громадських організацій можуть вживати необхідних заходів в межах законодавства щодо припинення протиправних дій під час голосування та підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці.

Отже, якщо Ви прийняли рішення стати офіційним спостерігачем, і Вам виповнилося 18 років, то необхідно звернутись до політичної партії, кандидата у депутати чи громадської організації.

Ще один спосіб долучитись до громадського контролю за виборами – це долучитись до кампаній, ініційованих громадськими організаціями. Цей спосіб потребує використання меншої кількості Вашого часу. Кампанії громадських організацій, зазвичай, носять освітній характер, тобто мають на меті доносити до виборців особливості виборчого законодавства. Окрім того, багато кампаній займається контролем за дотриманням виборчого законодавства: фіксують порушення до дня виборів та в день волевиявлення, реагують на порушення та сприяють їх усуненню. Долучитись до цих кампаній можна таким чином: прийти в організацію, яка у Вашому населеному пункті координує цю кампанію або самостійно реалізовує подібні ініціативи в Інтернеті.

Пам'ятайте, що й у соціальних мережах є активні групи, які обговорюють проблеми та можуть дати пораду, як діяти в разі якогось порушення.

Після закінчення голосування та закриття виборчої дільниці (о 20.00) розпочинається підрахунок голосів. Після закінчення цієї процедури, передбаченої законом, результати вносяться до протоколу, який підписується всіма членами комісії. Пакети з протоколами дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці,

виборчими бюлетенями, контрольними талонами і предметами, списками виборців, а також із заявами, скаргами та рішеннями, прийнятими виборчою комісією, невідкладно доставляються до окружної виборчої комісії. Якщо всі документи оформленні правильно, то окружна комісія приймає весь пакет документів.

Окружна виборча комісія на підставі протоколів виборчих комісій встановлює підсумки результатів голосування в одномандатному окрузі (визначає кількість голосів, відданих за кандидатів в депутати в мажоритарних округах) та направляє пакет документів з протоколом окружної комісії до Центральної виборчої комісії, яка, в свою чергу, встановлює результати виборів в багатомандатному окрузі (визначає кількість голосів, відданих за політичні партії) та визначає кількість депутатських місць, отриманих партіями, що подолали 5% виборчий бар'єр.

Отже, дізнатись, хто став депутатом у Вашому окрузі та які партії пройшли до парламенту, можете в Інтернеті на сайті ЦВК або в місцевій пресі.

Цікаво знати! Осел, зображений на емблемі демократичної партії США, символізує істоту, за допомогою якої Бог застерігає людей від жадібності, корупції, підкупу, підтасування голосів на виборах. Зі звинувачення республіканцями демократів у підтасовуванні результатів виборів в чотирьох штатах (1860) почався ланцюжок подій, що призвів незабаром до громадянської війни в США.

Вплив громадян на процес прийняття політичних рішень

Більшість громадян іде на вибори з впевненістю у тому, що вони зроблять правильний вибір. Однак часто буває, що людина, яку вони обрали депутатом, не виправдала їхніх сподівань. Що робити? Чекати ще 5 років до нових виборів? Для початку треба згадати, що **головна функція виборця – не тільки формувати але й контролювати владу.**

Є багато способів впливу громадян на процес прийняття рішень Верховною Радою України у міжвиборчий період, якими можуть скористатися виборці для досягнення своїх інтересів. Згідно з законом України «Про звернення громадян», вони можуть звернутися до Верховної Ради, народних депутатів, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків **із зауваженнями, скаргами, пропозиціями, заявою або клопотанням** щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. За 30 днів у відповідності до закону вони зобов'язані розглянути звернення громадян та відповідним чином, в межах українського законодавства, відреагувати на них.

З метою забезпечення народовладдя і безпосередньої участі громадян в управлінні державними та місцевими справами в Україні проводяться референдуми. **Референдум** – це голосування населення всієї держави (загальнодержавний референдум) або певної частини її населення (місцевий референдум) з метою вирішення найважливіших питань державного та суспільного життя. Завданнями референдумів можуть бути: затвердження, зміна чи скасування законів, вирішення проблем територіального устрою в межах держави тощо. Ініціатива щодо проведення референдуму визнається народною, а отже, обов'язковою до втілення в життя, якщо відповідна вимога виходить не менш як від 3 млн. громадян України, які мають право голосу. Аби ця ініціатива відображала прагнення народу і Конституція встановлює, що підписи під вимогою про призначення референдуму повинні бути зібрані не менш як у 2/3 областей і не менш як по 100 тис. підписів у кожній з них.

Громадяни України можуть впливати на розвиток країни іншими шляхами, наприклад, шляхом здійснення громадського контролю. **Громадський контроль** – це організаційно оформлена діяльність громадян з контролю за діяльністю органів державної влади, щодо відповідності їх діяльності нормам Конституції, законів, інших актів законодавства та за

дотриманням ними державної дисципліни. Суб'єктами громадського контролю є всеукраїнські громадські об'єднання, їх структурні підрозділи, метою яких є організація громадського контролю у межах, визначених Конституцією та Законами.

Дієвим механізмом контролю влади є **громадські слухання** – один із інструментів демократії, який дає змогу усім громадянам впливати на рішення органів влади. Громадські слухання проводяться щодо проблем важливого суспільного значення, дій чи намірів об'єктів громадського контролю, що торкаються широких верств населення, з метою визначення обґрунтованості цих дій та намірів, врахування різних точок зору для прийняття оптимального рішення.

Однією із форм вияву незгоди окремої особи чи певної соціальної спільноти з пануючим політичним курсом або рішенням вищих органів влади в державі, а також стосовно тих чи інших соціальних явищ, політичних дій є **політичний протест**. Як правило, протест політичний здійснюється у формі звернення до органів влади та її представників або апелювання до громад, думки з метою подолання негативних, на погляд протестуючих, суспільних явищ. Протест політичний реалізується через використання свободи слова, друку, зборів, мітингів, страйків, пікетувань,

судових позовів, бойкотів, збору підписів, масових заходів (ярмарки, фестивалі, концерти), зборів громадськості, листівкових кампаній, кампанії написання листів, наметових таборів, голодувань, флешмобів, вуличних процесій і демонстрацій, а також у різні форми громадянської непокори.

Громадяни можуть організовувати та здійснювати

тиск на органи публічної влади в інтересах окремих груп, закладів, осіб і т. д, з метою прийняття чи відхилення тих чи інших нормативно-правових актів. Такий вплив громадськості на ухвалення політичних рішень отримав назву **лобіювання**. У сучасному демократичному суспільстві існує безліч різних добровільних об'єднань людей (груп інтересів), які намагаються довести свої вимоги до владних структур. Часто лобісти виконують роль посередників у різного роду угодах між групами інтересів і політичних діячів, у тому числі законодавцями і урядовцями, тим самим суттєво впливаючи на формування політичного курсу країни.

Список використаних джерел

1. Авторханов А.Г. Технология власти. – М., 1994.
2. Андерсон Р.Д. Тоталітаризм: концепція чи ідеологія? // Поліс.- 1993.- №3.
3. Арон Р. Демократия и тоталитаризм .- М., 1993.
4. Баран В. Теорія тоталітаризму: генеза і сутність // Сучасність. – 1996.- № 8.
5. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії, її ресурси, технології, маркетинг.- К.: МАУП, 2001.
6. Бебик В.М. Основи теоретичної та політичної політології: Підручник.- К., 1994.
7. Блэк С. Паблик рилейшнз. Что это такое? – М.: Новости, 1990.
8. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні // Право України. – 2001. - № 12.
9. В. Ф. Погорілко. Конституційне право України. – К.,1999.
10. Валентин Королько. Основи паблік рилейшнз: посібник. - К., Інститут соціології НАН України, 1997.
11. Вибори 2002: генеральна репетиція президентських виборів 2004. //Людина і політика.- 2002.- №3
12. Гавриленко І. Політична система суспільства// Політологічні читання. – 1990. - №5.
13. Дороти Доти И. Паблисити и паблик рилейшнз / Перевод с англ. Издание 2-е.-М: „Филинь”, 1998.
14. Електронна демократія: інформаційні та комунікаційні технології у виборчому процесі (досвід Великої Британії). - К. 2001
15. Загальнонаціональні опитування exit poll: Парламентські вибори - 1998. Президентські вибори – 1999. Парламентські вибори – 2002. – К.:Заповіт, 2002. – 120с.
16. Закон України “Про вибори народних депутатів України”.
17. Закон України “Про всеукраїнський та місцеві референдуми”.
18. Закон України “Про звернення громадян”.
19. Закон України “Про об’єднання громадян в Україні”.
20. Закон України “Про органи самоорганізації населення”.
21. Закон України “Про політичні партії в Україні”.
22. Закон України “Про статус народного депутата України”.
23. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні”.
24. Зв’язки з громадськістю. Як їх встановлювати і підтримувати? Навчально-методичний посібник для працівників органів місцевого

самоврядування і громадських організацій України. – К.: Центр інновацій та розвитку, 1998.

25. Зв'язки з громадськістю як пріоритет в діяльності молодіжних громадських організацій. Серія „Розвиваємо молодіжні ініціативи. Крок 4” – Житомирський обласний центр молодіжних ініціатив. - Житомир, 2001.

26. Інтернет у сучасній російській політиці. Утопії та реальність. - К., 2002, № 5.

27. Коментар до Конституції України. Під ред. В. Ф. Бойка,. – К.: ІЗВРУ, 1998.

28. Конституция государств Европейского Союза. – М.: Изд. групп. М-НОРМА, 1997. – 448 с.

29. Конституційне право України: Підручник / В. Погорілко, - К.:Наук. думка, 1999. – 735 с.

30. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 31 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.

32. Королько В.Г. Паблік рілейшнз. Наукові основи, методика, практика. - К., 2001.

33. Королько В.Т. Политическая реклама: уроки выборов, проблемы. // Социология:теория, методы, маркетинг. -1998 - № 6.

34. Кушніренко А. Г. Избирательное право и избирательная система в Украине //Проблемы законности. –1996. - № 31.

35. Лісовий В.С. Поняття політичної культури. Політична культура українців// Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К., 1996.

36. Медиа в выборах: между политикой и культурой (контент-анализ политической прессы) / Под ред. Н.Костенко: - К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999.

37. Механізм політичної кампанії. Методичний посібник. Міжнародний Республіканський Інститут. - Москва, 1995.

38. Нечаєв В.Д. Виборець: покупець, продавець чи вкладник? // Поліс., - 2001. - №6.

39. Підготовка і проведення виборчих кампаній. – К.: Інтертехнодрук, 2002. – 340с.

40. Планування та організація виборчої кампанії. Серія „Розвиваємо молодіжні ініціативи”. Крок 5” – Житомир: Житомирський обласний центр молодіжних ініціатив, 2001.

41. Політична агітація. Посібник із проведення політичної агітації для осіб, що професійно задіяні у політиці. - Москва, 1994.

42. Поцелуєв С.П. Про телебачення під час виборів // Поліс.- 1999 - № 5.

43. Почепцов Г. Г. Паблік рілейшнз для професіоналів. 2-ге вид.- К., 2001.

44. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. - К., 1996.
45. Почепцов Г. Паблик рилейшнз, или как успешно управляют общественным мнением - М.: Центр, 1998.
46. Почепцов Г.Г. Профессия имиджмейкер. - К., 1998.
47. Почепцов Г.Г. Символы в политической рекламе. - К.: Принт Сервис, 1997.
48. Почепцов Г. Имиджология: теория и практика - К.: „АДЕФ-Укр.”, 1998.
49. Розширення можливостей громадян: яку роль може відігравати суспільство в належному управлінні та людському розвитку? Міжнародний центр перспективних досліджень. Київ. Вересень 2001.
50. Сікора І. Проблеми легітимності політичної системи і державності в перехідних суспільствах // Політологічні читання. – 1992.- №1.
51. Скиба В.Й. Політологія. Теорія і методика навчального курсу. - К., 1992
52. Співпраця громадських організацій із засобами масової інформації. Навч. курс для представників громад, орг-цій. - К.: Ресурсний центр розвитку громадських організацій „Гурт”, 2000.
53. Формування іміджу органів місцевого самоврядування та громадських організацій за допомогою засобів масової інформації. - К.: Центр соціально-психологічної реабілітації „ГЕШТАЛЬТ”, Центр інновацій та розвитку, 1998.
54. Хілдебранд С. Складання та оформлення передвиборних друкованих матеріалів. Методичний посібник. Міжнародний Республіканський Інститут. - Москва, 1996.
55. Цуладзе А.М. Политические манипуляции, или Покорение толпы// М.: Книжный дом "Университет", 1999. — 144 с.
56. Шаповал В. Категорія “державної влади” в конституційній теорії і практиці// Ідеологія державотворення: історія і сучасність: Матеріали науково-практичної конференції (22-23 листопада 1996 р.). – К., 1997.
57. Шаповал В. та ін. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні: Навч. посіб. / В.М.Шаповал, В.І.Борденюк, Г.С. Журавльова. – К.: Вид-во УАДУ, 2000.– 216 с.

Друк: Приватна друкарня ПП Синельникова,
м. Бердичів, вул. Воровського, 5, тел.: (04143) 4-00-14